

IRONIENS GRÆNSER

Indledning

JØRN ERSLEV ANDERSEN

Verdens mest fotokopierede litteraturkritiske essay. Sådan er Paul de Mans analyse af „The Rhetoric of Temporality“ fra 1969 engang blevet karakteriseret af Jonathan Culler. Det siger, om ikke andet, så noget om den indflydelse, Paul de Mans tekst i en periode har haft i de litteraturkritiske debatter. Det er vel derfor heller ikke helt ved siden af at mene, at interessen for ironi i visse dele af dagens litteraturkritik her har én blandt selvfølgelig mange andre anledninger. I hvert fald når ironi opfattes som et retorisk anliggende i litteraturkritisk regi og under samlebetegnelsen dekonstruktion. Det er vist kun Cleanth Brooks i *The Well-Wrought Urn* (1947), med fokus på lyrik, og Wayne C. Booth i *The Rhetoric of Fiction* (1961), med fokus på episke tekster, der i nyere litteraturkritik kan tilskrives en tilsvarende indflydelsesrig interesse i ironi som litterært virkemiddel.

Der er store forskelle de tre imellem, om end de alle opfatter ironi som netop et retorisk-stilistisk anliggende. Paul de Man skiller sig ud især ved at opfatte ironi som et i princippet ubeherskeligt moment, der så til sin side menes forbundet med sproglig aktivitet i det hele taget. Hans opfattelse har derfor en epistemologisk rækkevidde, som man ikke finder hos Brooks og Booth. Endvidere står han i gæld til den tidlige romantik, først og fremmest den tyske med Friedrich Schlegel i centrum.

I „The Rhetoric of Temporality“ (optr. i *Blindness & Insight*, 1983) formulerer Paul de Man sig for første gang radikalt om netop ironi, samt om symbol og allegori. Essayet opfattes ofte som strikt dekonstruktivt, men er det kun med modifikationer.

Det er skrevet på et tidspunkt, hvor Paul de Man endnu anskuer problemerne ud fra en bevidsthedsfilosofisk synsvinkel (se Jan Rosiek, *Figures of Failure*, Århus 1992 ss. 100-114). Det er først i sine senere essays, han for alvor udfolder elementer i bl.a. „The Rhetoric of Temporality“, der kan kaldes for dekonstruktive.

I afsnittet om ironien i „The Rhetoric of Temporality“ trækker Paul de Man især på Charles Baudelaires „Om latterens væsen“ og Friedrich Schlegels fragmenter. Ironi forskydes fra den klassiske retoriske og sokratiske ironi og tildeles rollen som det måske væsentligste aktiv i det, han kalder det temporales retorik. Den går kort fortalt ud på, at alle tekster, alle udsagn, er stedt i „temporal“ forflygtigelse, og at der kun kan skelnes mellem tekster, der er mere eller mindre bevidste herom. De tekster, der - ofte forfatteren uafvidende - i deres retorik synes at være mest radikale i deres erfaring af denne forgængelighed, kaldes da ironiske og/eller allegoriske. Retorik opfattes ikke af Paul de Man som et ordensregime i forbillede af de klassiske retoriske lærebygninger, men som et anliggende i og ved sproget som sådan. Ikke mindst netop dér, hvor sproget *ikke* er direkte bekersket af den penneførende. Tværtimod, kunne man sige: det retoriske angår de steder, hvor teksten markerer en viden om eller en erfaring med det umulige i enhver form for finalitetstænkning, det umulige i enhver form for endegyldig („symbolsk“, „singulær“, „transparent“) beherskelse eller ophøjelse af sproglige figurationer. Det er dette koncept, der udkastes i „The Rhetoric of Temporality“, og som finder sin vel nok mest radikale og direkte formulering i den tekst af Paul de Man, vi har valgt at bringe i dette nummer af PASSAGE.

„Ironibegrebet“ kan uden videre læses som en en reformulering - og dermed en revurdering - af essayet fra 1969. Det er ikke her stedet at give en mere indgående analyse af forskellene mellem de konceptuelle udgangspunkter for hhv. „The Rhetoric of Temporality“ og „Ironibegrebet“. Blot to forhold skal nævnes.

For det første er „Ironibegrebet“ langt mere radikal end „The Rhetoric of Temporality“ i de konsekvenser, der drages af ironiens funktion, hvilket især kommer til udtryk mod slutningen af foredraget.

For det andet formulerer Paul de Man direkte i „Ironibegrebet“, at ironiens funktion er at være „afslørende“. Man kan måske her spore en ganske interessant, i princippet herligt paradoksal, størrelse: ironiens ideologikritiske funktion. Dog ikke uden en vis tøven. Dels ville det næppe være helt i Paul de Mans ånd, dels er ideologikritik jo en ganske belastet term, der mest af alt giver mindelser om hårdtslående munkemænd fra en allerede fjern fortid. En gængs ideologikritiker taler altid med megen selvretfærdig emfase en bestemt etisk, moralsk eller politisk sag. Det vil derfor umiddelbart være svært både at være ironiker og ideologikritiker (tænk blot på Carsten Jensen). Nu var Paul de Man måske nok ironiker med sans for det parodiske, men han henholder sig i sine essays til ironi som et asubjektivt *retorisk* fænomen, der, sådan formulerer han sig gerne, *i sig selv* afslører en række givne *vilkår*: at alt er temporalt forgængeligt, at sproget er materielt, at kroppen er en ting, at tilværelsen er bestemt af kontingens. Det er præcist disse forhold, ironikeren eller ironien „afslører“. En „afsløring“, der mest direkte finder sted i *litterære figurer*; også når de læste tekster er f.eks. filosofiske. Han kan da indlede essayet ved med Friedrich Schlegel at opdele verden i to fundamentale typer af læsere, to fundamentale typer af tekster: dem, der har erfaret ironi, og dem, der ikke har. Har man i radikal forstand erfaret ironi, er man én gang for alle indforskrevet i et fællesskab, der opgiver enhver form for etisk, moralsk, politisk fundamentalisme.

Selve dette at erfare ironi, er for Paul de Man forbundet med erfaringen af *et fald*, inspireret af især Charles Baudelaires „Om latterens væsen“: f.eks. latteren ved en andens bogstavelige fald og evnen til at distancere sig fra latteren gennem selvfordobling. Ved at falde - i bogstavelig såvel som i overført betydning - konfronteres man med en udleverethed, man kan forholde sig til på flere måder. Man kan føle sig udleveret til de andres latter eller til skæbnen. Eller man kan erfare et stabilitetstab og sammenhængende hermed måske få „afsløret“ enhver tiltro til stabiliteter som værende en illusion. For eksempel fremviser faldets latter den type hovmodig illusion, Baudelaire kalder menneskets forestilling om egen overlegenhed, den hovmodigt naives forestil-

ling om, at „Jeg falder i hvert fald ikke“. At *min* digtning er symbolsk og derfor forbundet med evigheden, *den* falder i hvert fald ikke, kunne man med Paul de Man tilføje. Evnen til at kunne erfare dette hovmods skrøbelighed, den potentielle udleverethed til andres latter, gennem selvfordoblende distance fører for Paul de Man til en indlemmelse i ironikernes fællesskab. Man har - kontingent - erfaret et sigtepunkt, der står uden for alle illusioner om stabilitet, i form af f.eks. metafysiske, religiøse og litterære lærebygninger, og som samtidig gør det muligt at udpege en række destabiliserende stabiliteter af retorisk og lingvistisk art. De kaldes så for „sækulariseret allegori“, „ironi“, „parabasis“ etc. De hovmodige og illusionære stabiliteter bunder i „bad faith“, men kan også uden videre kaldes for ideologiske. Afsløringerne heraf for kritiske.

At 'ironi' for de Man så entydigt er forbundet med dette at falde og „afsløre“, gør, at hans ironi-begreb på trods af en række forskelle deler optik med den retoriske ironi (omvendning og ubestemthed) og den filosofiske ironi (ved omvendning at bringe sand dybde til overfladen). Er man ironiker, véd man, at alting *i bund og grund* er tilfældigt og temporalt. Denne destabiliseringsens stabile, grundlæggende - eller i det mindste evigt genkommende - figur kan da måske siges at være ironiens condition sine qua non. Et punkt, hvorfra der retorisk kan skelnes mellem overflade og dybde. Det er med baggrund heri, Gilles Deleuze kalder ironien for *vertikal*.

Man kunne med Paul de Mans egen berømte sammenkobling af blindhed og indsigt læse den form for ironi, der udspilles i spandet mellem Friedrich Schlegels fragmenter og hans måske mest kongeniale læser, Paul de Man, som markeringen af en grænse. Ironiens grænse. Ved at skrive ironien helt ud - eller ned? - til a point of no return, afmærkes i eminent grad både det ironiske blik kritiske fortræffeligheder og en blindhed, der kan give indsigt. Nemlig i det ironiske blik blinde punkt: en stadig uafsluttet og stadigt changerende søgen efter allegorier på det Intet, ironikeren paradoksalt nok vil „afsløre“ eller gennem omvendning bringe til overfladen. Og som alt andet lige viser sig at være forbløffende *stabile*. I hvert fald navngivningsmæssigt og i reto-

risk henseende (den analytisk-forskydende gentagelse af de selv-samme figurer igen og igen).

Men accepterer man nu at tale om den ironiske retoriks, det ironiske blik, grænser, så melder spørgsmålet sig jo uvægerligt, om der så findes noget hinsides eller ved siden af den grænse. Det mente i hvert fald Søren Kierkegaard. For hvorfor skulle han ellers på sidste side af *Om Begrebet Ironi* bringe følgende for en umiddelbar betragtning lidt gådefulde sætning: „Humor indeholder en langt dybere Skepsis end Ironi“? Måske fordi humoren ikke bekymrer sig om at gå i dybden, og måske fordi humoren vækker en - homerisk? - latter, der ikke har udleveringen som anledning. I modsætning til ironien, er humoren ifølge Deleuze *horisontal*. I sin *Semiotik - en introduktion* (Kbh. 1994) har Keld Gall Jørgensen i øvrigt et interessant og vidende kapitel om humorens semiotik, dog uden inddragelse af Deleuze og Kierkegaard. Hvad Kierkegaard kunne mene med sin gådefulde sætning, kræver fortolkning, og har muligvis at gøre med ironiens grænse og humorens horisontalitet (se Lars Erslev Andersens essay).

Derved aftegnes en serie af krydsningspunkter på humorens horisontale linie, hvor humoren til stadighed bevæger sig ud af den liggende linie, idet den vedholdende bringer ironien ud over sine vertikalt krydsende snit mod et grafisk punkt, der i et letsindigt øjeblik kunne markeres med et matematisk symbol: ∞

